

#### ***IV. Küreselleşme Kuramları-1: Postmodernite Olarak Küreselleşme***

1990'ların ortalarından itibaren, küreselleşme olarak tanımladığımız çok boyutlu değişimin dünyanın farklı coğrafyalarındaki niteliklerini anlamak ve açıklamak üzere birçok kuramsal yaklaşım ortaya çıktı. Bu kuramlar, farklı düşünsel ve yönetsel arka planlardan gelmelerine rağmen, şu temel soruya yanıt aradılar: Modern toplumların 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşadıkları toplumsal değişimi, 18. yüzyıldan itibaren, kapitalizmin gelişimi ve yayılımı sürecinde yaşanan diğer değişim dalgalarından niteliksel olarak ayırmalı mıyız? Moderniteden bir kopuş mu gerçekleşmektedir? Yoksa bugünkü değişim modernite içinde yaşanan değişim dalgalarının daha radikal bir versiyonu mudur?

Bu soruya verilen yanıtlardan biri, küreselleşmeyi postmodernleşme olarak tanımlayan kuramcılar tarafından geliştirildi. Buna göre, küreselleşme, kapitalizmin yayılmasının ve niteliksel olarak da farklılaşmasının bir sonucudur. Yeni, modernlik sonrası, postmodern bir döneme girilmiştir ve bu yeni dönemin özellikle üretim düzeni/ilişkileri açısından bir altyapısı da vardır ki, o da post-Fordizm ve ortaya çıkardığı postmodern kültürdür. Daha çok neo-Marksist ekonomi politik eleştiri geleneğinden gelen bu yazarlar, postmodern dönüşüme direnmek gerektiğini de savunmuşlardır.

Kapitalizmin doğal işleyişi gereği, kendisine sürekli sömürü alanları açabilmek için yayılmak, dünyanın farklı coğrafyalarına doğru genişlemek ve oralardaki üretim ilişkilerini de değiştirmek zorunda olan bir ekonomik sistem olduğu düşüncesi, klasik ve neo-Marksist yazarların küreselleşme olgusuna yaklaşımlarını belirleyen temel çıkış noktasıdır. Buna göre, ekonomik bir sistem olarak kapitalizm, sermaye birikimi sürecini kesintisiz bir şekilde devam ettirebilmek için, sürekli olarak maliyetleri azaltma, düşük ücretler, ucuz kaynaklar ve yeni pazarlar peşindedir. Bu değişmez niteliği nedeniyle, yani doğası gereği yayılma eğiliminde olduğu için, aslında küreselleşme kapitalizmin olağan

seyridir. Ancak bu klasik ekonomi-politik pozisyonun, 20. yüzyıldaki küreselleşmenin çok boyutlu ve karmaşık özelliklerini anlamak için epey geliştirilmesi gerekmiştir.

Kapitalizmin dünya ölçeğinde yayılmasının sonuçlarını irdeleyen en kapsamlı çalışmalardan biri, küreselleşme kuramlarının öncülerinden olarak biri olarak da görülen, **Wallerstein**'ın "Modern Dünya Sistemi" analizidir. Wallerstein'a göre, kapitalizmin küresel hedefler peşinde koşmasında yeni bir şey yoktur. Kapitalizm zaten dört yüzyıl boyunca yayılmıştır ve bu yayılma, ortaya çıktığı 16. Yüzyıldan bu yana kapitalizmin bir iç mantığıdır; o dönemden beri var olan bir işleyiş prensibidir. Yani 19. ya da 20. Yüzyıla ait bir olgu değildir. Bu anlamda kapitalizm, dünyayı bütünleştiren bir olgudur. Ancak, Wallerstein, bu şekilde dünyanın ekonomik olarak bütünleştiğini ve bu sistemsel bütünleşmenin ardında, ekonomik öncüllerin yattığını vurgulasa da; devletin rolüne yaptığı vurgu ile klasik Marksist tezlerden ayrılır. Çünkü ona göre, her ne kadar sistemin temel dinamiği iktisadi ise de, küresel kapitalizmin istikrarlı bir şekilde işlemesi için devlete ihtiyaç vardır. Kapitalist dünya sistemi, bu anlamda, özel bir tarihsel deneyimdir; küresel bir ekonomi ile bu ekonomiyi yürüten egemen ulus-devletlerden oluşan siyasal sistem bir arada bulunur. Daha önceki tarihsel dönemlerde, dünya ekonomisi diyebileceğimiz yüksek düzeyde bütünleşmiş ekonomik alanlar ortaya çıkmıştır; ancak bugünkü ile kıyaslandığında bunlar aslında bölgeseldirler. Merkezinde emperyal/emperyalist devletlerin yer aldığı, tam anlamıyla küresel olamayan dünya ekonomileri dünya sisteminden farklıdır. Kapitalist dünya sistemi ise küresel ölçekte siyasal birimleri yani devletleri ortak bir işbölümü çerçevesinde birleştirmektedir. Bu işbölümüne göre, kapitalizm üç tip ekonomik ve politik düzen ve bütünleşme biçimi ortaya çıkarır: Merkez, çevre ve yarı çevre. Merkezde yer alan gelişmiş devletler, ABD, AB, Japonya yüksek bir sanayileşme ve kapitalistleşme düzeyine sahiptirler. Bu devletlerin etrafında yer alan, yarı-çevre devletleri ise, merkeze olan bağımlılıkları ile kapitalizmin yayılmasının koşullarını sağlarlar. Güneydoğu Asya'nın kaplan ekonomileri, petrol üreten ülkeler, merkez ve orta Avrupa ülkeleri, görece güçlü hükümet yapıları ve siyasal sistemleriyle, tek ürün ihracatına dayanan ve düşük teknolojiye dayalı

sanayileriyle merkez ve taşra arasındaki kutuplaşmayı ve çatışmayı engelleyen, adeta birer tampon bölge işlevi görürler. En dışta ise hammadde kaynağı ve pazar olarak bu ekonomik düzenle bütünleşmiş; ancak merkezle yoğun bağımlılık ilişkileri içinde bulunan çevre ülkeleri yer alırlar.

Kimi yazarlar, Wallerstein'in dünya sistemi kuramını ekonomik indirgemecilikle eleştirdiler. Buna göre, dünya ekonomisi içinde, ticaret ve sömürü ilişkileri farklı egemenlik düzeylerine sahip ulus-devletler arasında cereyan etmekteydi; ancak Wallerstein'in analizinde, bunlar arasındaki politik ve kültürel farklılaşmaların bir unsur olarak ele alınmadığı; yine sistem içindeki devletlerin siyasal farklılıkları, farklı egemenlik dereceleri ve oynadıkları farklı rollerin göz ardı edildiği vurgulandı. Gerçekten de, Wallerstein, kültürü salt bir ideoloji olarak görmekteydi: Wallerstein' a göre kültür ya ulusaldır, ulus-devlet tarafından ve devletin toplumla birliği için üretilmiştir; ya da bir dünya kültürü olabilir, örneğin dünya sosyalizminin gerçekleşmesini sağlayacak bir ideoloji olarak ancak işe yarayabilir. Wallerstein, 90'ların dünyasında küresel bir kültürel alanın ortaya çıkışı ile de fazla ilgilenmemiştir. Bu alan içindeki kültürel mücadelelerin, yeni kültürel ifade biçimlerinin ortaya çıkışını fazla önemsememektedir. Bugünkü küreselleşmenin karakteristiği olan kültürel ürünleri, ya da yaşam biçimlerinin benzeşmesini küreselleşmenin bir parçası olarak görmez.

Bu meseleye kafa yoran yazarların önde geleni **David Harvey**'dir. 1989'da yayımladığı **Postmodernliğin Durumu**'nda, küreselleşmeyi postmodernizm ve postmodernite ile ilişkilendirmiştir. Buna göre kapitalizmin bu yeni aşaması esnek postmodernite olarak tanımlanabilir ve aslında hala klasik Marksist çerçevede anlaşılabilir. Harvey, Marks'ın kapitalist üretim biçiminin değişmeyen unsurlarına ve ilişkilerine geri dönmeyi önerir; çünkü bunlar aslında ortalıktaki toz bulutunun ardında aslında hala sistemin aynı şekilde işlediğini bize ispatlayabilir. Bugünkü ekonomi-politiğin temel karakteri olan parçalanmaları ve yerinden edilmeleri, bozulmaları (hala) en iyi üretim ilişkileri tartışması açıklayabilir. Küreselleşme, kapitalizm içinde yeni bir olgu

değildir; ancak kapitalizmin baştan beri temel özelliklerinden biri olan zaman-mekân sıkışması, bu yeni esnek postmodernite döneminde daha da yoğunlaşmıştır. Toplumsal hayat, mekânın indirgendığı ve hatta yok olma düzeyine geldiği bir noktaya doğru hızlanmıştır. Uydu teknolojisi ile imajların ve bilgilerin anlık paylaşımı ve aktarımı bu hızın altında yatan nedendir.

Harvey'e göre bu yoğunlaşmış **zaman-mekân sıkışması**, 1970'lerden itibaren Fordist kapitalist üretim ve birikim modelinin krize girmesiyle başlamıştır ve o zamandan bu yana sürmektedir. Yeni bilgi teknolojileri ve iletişim biçimleri kapitalizmin daha esnek biçimler almasını sağlamıştır. 1970'lere gelindiğinde, pazarların belirli bir doygunluk seviyesine gelmesi ve karların azalması, kitlesel üretime dayalı Fordist modelin bir krize girdiğini göstermişti ve bu da devlet, sermaye sahipleri ve örgütlü emek arasındaki dengeye dayanan korporatist modelin artık işlemediğini göstermişti. Kapitalistler bu dönemde Fordist üretim modelini başarılı bir şekilde tasfiye ettiler; bilgi ve iletişim teknolojilerindeki yeni gelişmelerin mümkün kıldığı imalat/üretim biçimleri keşfettiler. Daha küçük, belirli talepler konusunda uzmanlaşmış pazarlar için, anlık (instant) üretim anlayışına geçtiler. Bu yeni üretim düzeni, emek gücü üzerinde daha sıkı bir kontrol kurulmasını sağladı; emek pazarında net bir işbölümü yaşandı: Merkezde, daha kalifiye, az sayıda, yetenekli, adaptasyon gücü yüksek ve daha yüksek ücretle çalışan, sosyal güvenlik sorunu olmayan işçiler ve çevre sektörlerde çalışan, eğitimsiz, güvencesiz, sigortasız işçiler. Esnek postmodernizmin diğer önemli özelliği ise, hükümetler tarafından artık kontrol edilmesi olanaksız hale gelen sermaye hareketliliği idi.

Dolayısıyla Harvey'e göre 90'ların başındaki dünya bir geçiş dönemini yaşamaktaydı. Kapitalizmin bu postmodern aşamasını karakterize eden iki temel özellik, post-Fordist üretim tekniklerine geçilmiş olması ve mali sermayenin örgütlü emek ve siyasi iradenin karşısında çok daha güçlendirilmiş olmasıdır. Diğer bir deyişle, Keynesyen denge bozulmuştur. Ulus-devlet ekonomi politikaları ve emek/çalışma ilişkileri üzerindeki kontrolünü büyük ölçüde kaybetmiştir. Devlet, **girişimci devlet** ya da

**rekabetçi devlet (competition state)** olmaya zorlanmaktadır. Emeđi disipline eden, sendikaların gücünü sürekli tırpanlayan, sermaye yatırımları için sistemi sorunsuz ve çekici hale getirmeye çalışan bir devlet gerekmektedir ve bu devlet de ortaya çıkmaktadır. Harvey'e göre esnek postmodernite, kapitalizmin yeni ve daha kötücül bir aşamasıdır.

Harvey'e göre, esnek postmodernite postmodern bir kültür üretmektedir. Jameson'un "postmodernizm geç kapitalizmin kültürel mantığıdır" tezinden hareketle, kültürel üretimin giderek daha büyük bir yoğunlukla, meta üretimine entegre olduğu, yeni bir estetik döneme girmiş bulunmakta olduğumuzu iddia eder. Sürekli ve sınır tanımaz bir biçimde devam eden yeni pazar arayışları, malların birim zamandaki devir hızının artması, tüketici zevkleri ve görüşlerinin sürekli manipüle edilmesi, reklam mantığı ve teknikleri, geçiciliğin sürekli kutsandığı postmodern bir kültür üretmektedir. Derin anlamlar yerine yüzeysel imajlar, gerçeklik ve hakikilik yerine birbirine eklemlenmiş ve yer değiştiren stiller, tarzlar, heterojenlik, çoğulculuk, süreksizlik, ve kaos, modernitenin akli ve ilerleme fikrini önceleyen **büyük anlatılarının (grand narratives)** yerini almıştır. Harvey'e göre postmodernizm geçici ve ikincildir (epiphenomenal); kapitalizmin yeni aşamasının bir yan ürünüdür. Bu yeni aşamada kapitalizm, meta üretimi kadar, belki de ondan daha çok, imajların ve hizmetlerin üretimine odaklanmıştır. Bu yeni dönem, her şeyin sabun köpüğü gibi zayıf, geçici ve hızla kaybolup yerini yenisine bıraktığı bir dönemdir.

Harvey'e benzer biçimde, **Scott Lash ve John Urry'ye** göre de, kapitalizm tarihin itici gücüdür ve şimdi yeni, postmodern bir aşamadır. Ancak Lash ve Urry, içinde bulunduğumuz çağın yeniliklerini, Harvey'den daha ağırlıklı bir biçimde, **örgütsüz kapitalizm** olarak tanımladıkları ekonomik dönüşüme bağlarlar. Bu süreç içinde finansal sermaye ve post-Fordist üretim değil; tüketim ve hizmet sektöründeki değişimlerin belirleyici olduğunu ileri sürerler. Örgütsüz kapitalizmin karakteristik özelliği, özellikle tüketim kalıplarındaki değişimler ve ortaya çıkan hizmet tüketimidir. Bugün yaşadığımız

büyük küresel dönüşümlerin merkezinde, bu iki dinamik yatar. Bu neden önemlidir; çünkü bunlar kültür ve sembolik değer yaratma süreçleridir. Günümüzde ekonomi, mal ya da para alışverişi üzerinden değil, gösterge ve temsillerin dolaşımı üzerinden dönmektedir. Enformasyonel ürünler, estetik göstergeler, postmodern mallar, örnek vermek gerekirse her türlü medya ürünleri, yazılımlar, uygulamalar, boş zaman geçirmeye yönelik ürünler, servis hizmetleri ve tasarım ürünleri, eskinin temel ihtiyaç maddelerinin önüne geçmiştir. Kapitalizmin nesnelere değişmiştir. Üretim ve tüketim bilindik, geleneksel kalıpların dışına çıkmıştır ve bu sürecin düşünömsel (refleksive) olması, yani birey tarafından bilinçli bir şekilde izleniyor olması, sürekli daha ileri adımlara gidilmesine ve kapitalizmi yeniden üreten bir dinamiğe dönüşmesine neden olmaktadır.

Örgütlü kapitalizm ulus-devlete bağı, ulu-devletin çizdiği çerçevede gelişen bir sistemdi. Harvey gibi Lash ve Urry'de bir önceki kapitalist dönemi, sınıf çıkarlarının Keynesyen devletle uzlaştığı, devletle toplumsal güçlerin ulus-devlet içinde müzakere ederek yürüttüğü bir sistem olarak tanımlamışlardır. Örgütsüz kapitalizm ise, ulus-devlet temelli bir toplumsal formasyon içinde ve onunla sınırlanmış olarak var olamaz. Sermaye, teknoloji, bilgi, imaj ve insan akışları, artık ölkesel sınır tanımamaktadır; giderek daha büyük bir hızla ve daha uzaklara ulaşabilmektedir. Genişlemekte ve hızlanmakta olan bu akışlar, giderek ulus-devletin ya da ulus-devlet temelli başka örgütlenmelerin kontrolünden çıkmaktadır. Örgütsüz kapitalizm içinde hiç birşey sabitlenmiş ve verili değildir; giderek artan bilgi ve bu bilginin düşünömselliği, bu düzeni sürekli olarak örgütsüzleştirmektedir.

Tabii bu anlamda klasik Marksizmin ekonomistik bakış açısından bir kopuş olduğu açıktır. Burada artık daha zayıf bir ekonomik determinizmden söz edilebilir; çünkü postmodern kültür artık ekonominin içine girmiştir; yani ekonomi ve kültür ayrı yapılar olarak birbirini etkileyen alanlar değildirler; birbirlerinin içine geçmiş alanlardır. Sembolik süreçler, üretim ve tüketimin yapısını değiştirmiştir. Lash ve Urry bütün bu yeni

süreçlerin yönetilmesinde, ulus-devletin yeterli olamayacağını, küresel yönetişimin eninde sonunda ön plana çıkacağını vurgulamıştır. Buna göre örgütsüz kapitalizm, örgütlü emeğin ve vatandaşlarının çıkarına bir kapitalizmi düzenleyen ulus-devletin sonu demektir.